

Kultúrház-építés a két világháború között

A Csili Művelődési Központ 100 éve

Előre kell bocsátanom, hogy én nem vagyok kutató, nem vagyok történész. Egyszerű gyakorlati szakember vagyok. Viszont 28 éve vezetem a Csili Művelődési Központot, ezért történetéről, múltjáról és jelenéről több órán keresztül tudok beszélni – de azért igyekszem a megadott időkorlátot betartani.

Az elmúlt időszakban többször beszéltem arról, hogy éppen 100 esztendeje annak, hogy az erzsébeti vasasok megvásárolták a Csillag utca 2. szám alatt egy kis házat, melyet hamarosan elkezdtek átalakítani, bővíteni. Így történt, hogy 1918. március 2-án megnyílt a Csillag utcai Vasas Munkásotthon, amelyet rövidesen csak Csiliként neveztek az ott élő emberek. Ez körülbelül a '20-as években történhetett, hiszen 1932-től az utcát Nagy Győry István nevére neveztek el, aki Pesterzsébet első, közmegebecsülésnek örvendő főjegyzője volt. Az utcanév így már több mint 70 éve nem Csillag, de a „Csili” megnevezés megmaradt azóta is.

Pár szóban szeretném bemutatni Pesterzsébetet, mert a Csili életében nagyon fontos és meghatározó ez a városrész. A névvál-

tozás különlegességén keresztül szeretnék egy százéves történetet bemutatni. Nagyon kevés olyan település van, ami 150 éves fennállása során ennyiszor váltott volna nevet. Pesterzsébet ilyen. A kiegyezés után kezdtek el parcellázni a Soroksárhoz tartozó pusztán, így egy „amerikai típusú fejlődésen” ment keresztül ez a település. Ezután jelentősen nőtt a lakosság-száma. Újpesthez, Kispeszthez és Csepelhez hasonlóan elsősorban a munkaerő-utánpótlás költözött ide. A különbség Csepelhez és Újpesthez képest, hogy itt nem alakult ki nagyipar, hanem a csepeli és a Soroksári úti nagy gyárak dolgozói éltek itt. A lakosságot kezdetben a Pestről kiköltözők képezték, ezért hétvégi ház jellegű épületek és polgári házak is épültek itt, de később egyre jelentősebb volt a vidékről felköltözők száma is. Fontos megjegyezni, hogy abban az időszakban nemcsak a mai Magyarországot, hanem a Habsburg Monarchia területeit is számításba kell venni, így Csehországból és Ausztriából a képzett munkásság, Galíciából a helyi kereskedelem foglalkozók, illetve az egyéb munkákat ellátók közül sokan telepedtek itt le.

A következőkben a pesterzsébeti közösségi terekről és tevékenységekről szeretnék szólni. Az előző előadásban (Fónagy Zoltán – Kaszinó, olvasó, fonó, Kultúrterek a XIX. században) elhangzott, hogy a lakosság elsősorban a vendéglők különtermében találta meg az egymással való találkozási lehetőséget. Nagyon szép volt az a mondat, bár nem tudom pontosan idézni, hogy „*az éhség, a másik emberrel való találkozás éhsége*”. Az azonos gondolkodású, érdekű, értékrendű emberek különösen keresték a találkozást és az együttléti lehetőségét azokban az időkben is. Rövidesen megjelentek a különböző székházak, miként Erzsébeten az Ipartestület valamint a Polgári Kör. Itt fontos megjegyezni, hogy a két világháború között Klebelsberg Kuno feladatköréhez nemcsak a népoktatás, hanem a népművelés is hozzátartozott. Népkönyvtárakat, népházakat hozott létre, valamint minden nagyobb településen, a helyi önkormányzatnak egy bizottságot kellett alakítania az iskolán kívüli a népművelés megszervezésére. Ez így volt Pesterzsébeten is. Sajnálatos módon ezen intézmények nyomaival ma már csak kevés helyen találkozha-

tunk. Például Budakalászon, ahol jó pár évet dolgoztam, a gyönyörű faragott kazettás mennyezettel rendelkező helyi iskola tornaterme, amely ebben az állami kultúrház építési folyamatban jött létre.

Mielőtt a Csili történetéről beszélnék, fontos néhány szót szólnom a munkásotthonokról. Ezen intézményeket elsősorban a szakszervezetek hozták létre. 1918-ra, tehát az első világháború végére, amikor a Csilit is alapították, 721 000 tagjuk volt, és anyagilag is nagyon megerősödtek. Ők jelentették a szakegyleteket is, tehát a szakmai szerveződést, valamint a szabad szervezeteket is. Ez utóbbinak az az oka, hogy sztrájkot a szakszervezetek nem szervezhettek. Ezért a sztrájkalapot úgynevezett szabad szervezetek kezelték. A szakszervezeteket a szociáldemokraták saját „lerakatakunk” tekintették. Ez azt jelentette, hogy a szakszervezeti tevékenység, bár nem volt mindenki párttag, jelentősen összefüggött ezzel a politikai eszmével. A munkásotthonok a XIX. század végétől jöttek létre. Az egyik első, a Törekvés munkásotthon volt, ami ma is létezik. Sajnos rendkívül rossz állapotban van, és a tevékenysége is már minimálisra csökkent.

Kovalcsik József *A kultúra csarnokai* című nagyszerű munkájában felsorolja az elmúlt 100-150 év munkásotthonait. Ő írja ezt a nagyon fontos megfogalmazást: „Közösség, templom, szentély, kápolna...”. Talán Juhász Gyula versét többen is ismerik, amelyet a szege-di munkásotthon megnyitásakor írt a munkásotthon homlokzatára: „Ki itt belépsz, templomba lépsz be”. Ez az egyik megközelítés, a másik, hogy ezek egy kicsi, egy helyiségből álló épületek voltak a kisebb településeken, de a bennük zajló közösségi élet megadta a felszeneltségnek azt a nimbuszát, amiről itt olvashattunk.

Mint már említettem 1917 őszén megvásárolták, és 1918. március

Vasas dalegyesület

cius 2-án, a következő év tavaszán már meg is nyitották a Csilit. Az elmúlt 100 év három nagy szakaszra bontható, a Vas Munkásotthon szempontjából, mely tulajdonképpen 1950-ig terjed. Utána, 1954-től a Vasas Kultúrház, amely már egy egészen más tevékenységet és közösségi életet jelentett. Hiszen a Vas Munkásotthonban a munkások, az egyesület vezetői maguknak szervezték a közösségi életet, míg a Vasas Kultúrházban már politikailag meghatározott, és kiválasztott, munkatársak végezték a szabadidő szervezését. Végül az utolsó rész, 1988-tól datálódik, amikor is a helyi önkormányzat, akkor még tanács, átvette a ház működtetését.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon miből is tudott a szakszervezet egy 120 ezer korona értékű házat megvásárolni?

Az 1917. december 11-i országos elnökségi ülés jegyzőkönyvében egy kis részlet olvasható, ami arról árulkodik, hogy a vételárhoz a fegyvergyár jelentősen hozzájárult. Ebből könnyen kikövetkeztethető, hogy Erzsébetfalva középpontja tulajdonképpen maga a fegyvergyári kolónia volt. A vasasok jelentős többsége ebben a gyárban dolgozott, amely a Soroksári úton helyezkedett el és az első világhábo-

rú idején, jelentős kapacitású gyár volt, ami mára már bezárt.

A kérdésre a válasz, hogy a gyár igazgatóságának, a munkások jóléti bizottságának valamint magának a Szövetségnek a hozzájárulása együtt tették ki a vételár összegét. Mindemellett a Szövetség magára vállalta a jelzálogkölcson törlesztését. A vételár legnagyobb részét egy, a szakszervezet által indított panaszbizottsági egyezmény tette ki, amely a világháború idején ki nem fizetett túlórák díjazását váltotta meg.

Milyen közösségek működtek itt? Az 1920-as évek elején, amikor körülbelül 30000-re volt tehető a város lakossága, 2000 befizető volt a házban, ez a város lakosságának 7-8%-a. Pesterzsébeten volt a legmeghatározóbb közösség. Elsősorban nemcsak a Vasas szakegylet, hanem fások, textilesek, nyomdászok szakegyletei is itt működtek. A szociáldemokrata párt rendszeresen itt tartotta a különböző jellegű összejövetelét. Emellett a közösségi, művelődési és szabadidős jellege is meghatározó volt. Ezen belül a PÁMDE – Pesterzsébeti Általános Munkás Dalegylet –, akik már az egykori megnyitón is énekeltek, és akik létezésük során, egészen 2000-ig otthonra lelettek a ház falai kö-

Vasas Kulturház – 1948

zött. Meghatározóak voltak a ház életében a különböző jellegű színjátszó körök, időszakonként a Természetbarátok Egyesülete, a Gyermekbarátok, Eszperantisták és az Alkoholelleses Munkásszövetség is. Az EMTK egy sportkör volt, akik birkózó és ökölvívó szakosztályt működtettek a Csiliben. Egy darabig még futballcsapatuk is volt. Könyvtára óriási jelentőséggel bírt, hiszen ez volt Erzsébet egyik legnagyobb bibliotékája, habár a szigorú jogszabályok rendkívül leszűkítették az ismeretterjesztés lehetőségét. Például egy jogszabály megtiltotta a húsz év alattiak belépését. Tartottak itt egészségügyi előadásokat, részben ennek köszönhető az is, hogy sikerült a tüdőbetegséget szinte teljesen visszaszorítani, egyedülként a nagyvárosok közül. Dr. Szalai Jenő, főorvos rendszeresen tartott ismeretterjesztő előadásokat ennek érdekében. Emellett voltak szabadidős rendezvények, művészeti estek. Ezen előadások magas színvonala annak volt köszönhető, hogy az előadók többsége maga is műkedvelő volt.

A Vas- és Fémmunkások lapjában megjelent egy beszámoló a megnyitóról. A rendezvény politikai beszéddel kezdődött, ezt követte a dalkör fellépése, majd kuplék és szavalatok következtek, többek között Benyik Nusi előadásában.

Végül táncos mulatságra került sor, ami egészen reggelig tartott.

A munkásotthon a város közép-pontjában, a község-, majd a későbbi városháza mellett állt, és ma is ott található. Sajnos nem maradtak fenn dokumentumok, ennek oka, hogy 1944. április 3-án bombatalálat érte az épületet, majd pedig a nyilas hatalom átvételekor, az akkori vezetés maga égette el az iratokat.

Az eredeti házban deszkából épült föl a színházterem, de az udvarnak is nagy jelentősége volt, ez szolgált színterül a sport- és egyéb szabadtéri rendezvényeknek.

A Vasas Kulturház étterme

Itt tartották a 25 éves Pesterzsébeti Általános Munkásdalkör Jubileumi Ünnepeit. Ők 1900-ban alakultak a fegyvergyárban, az akkor még többnyire német nyelvű munkásokból.

De nemcsak a város, hanem szinte minden közösség használta az épületet.

Itt volt a református egyház gyermekelőadása, egy színházi vendéglőadás, az ifjúsági kultúrest, ahol a Mandolin zenekar és a Pesterzsébeti Általános Munkásdalkör is fellépett. Nagyon egyszerű kis műsorok voltak ezek. Élőképek, szavalókórusok. Volt még egy jelmezbál a Dalkör szervezésében, ahol egy elsőrangú jazz-band zenéjére lehetett táncolni.

A Nyomdászok Társasága az egyik legnagyobb közösség, amelyik ott működött. Rendszeresen szerveztek uzsonnadélutánokat.

Sajnálatos módon a régi házról nem maradt fenn fotó. A homlokzatot ábrázoló rajzok tanúsága szerint egy egyszerű földszintes, de nagy ház volt a munkásotthon.

Komoly szerep jutott benne a könyvtárnak, a könyvtári munka két szinten folyt. A nagyterem fából és deszkából épült. Dalos László újságíró, aki több könyvet

is írt Erzsébetről, írja azt, hogy akkor a kék volt a meghatározóbb szín, például a függönyök színe. A birkózó csarnok szintén deszkából épült. A házban volt söntés, és külön befizetőhelyek. Egy gondnok volt főállásban, és a többi dolgozó pedig szakszervezeti munkában.

A Vasas Kultúrház 1948-ra épül fel. Megnagyobbították és kétszintes lett. Bár én nem vagyok építész, de azt gondolom, hogy ez még nem a Bauhaus stílus, hanem van egy szép ritmusa az épületnek. Egyszerű, és funkcionálisan is jól működő volt. Belső udvara egyben kerthelyiségként is szolgált az 1948-as újjáépítés után.

Az egyik archív képen Vásárhelyi Laci bácsi a Csili udvaron mutatja be, hogy „hogyan is kell emelni azt a lábat”. Ez egy érdekes kép, ugyanis az történt, hogy fölépült a ház, és ezzel együtt a nyitott jellegét megszüntették. A Szakszervezetek Központi Művészegyüttese költözött be, az ő székházuk lett. Ez a szakszervezeti művészeti szervezet 1953-ig használta a házat. Aztán kinevezett igazgatóval, Szita Flóriánnal a Csili első igazgatójával működött tovább, aki 1961-ben Kossuth-díjat kapott az itt végzett

munkájának elismeréséért cserébe, ám később végül távoznia kellett az intézet éléről.

Az 1960-as években rendkívül közismert a Csili Művelődési Központ, csakúgy, mint a Csili étterme. Nagy közkedveltségnek örvendett, és örvend ma is.

Érdekes, hogy az 1960-as években még csillagvizsgáló szakör is működött a tetején.

1962-ben egy új szárnyat kezdtek el építeni, ami véleményem szerint egy kevésbé mutatós épület, inkább egy laktanya jellegű, funkci-

onálisan és külsőleg is. Ebben az új szárnyban a második emeleten volt az egyik táncterem.

Az előadásom itt véget ért, de nem ér véget az emberek kíváncsisága; a tanulás, az önkifejezés és a közösségi élet iránti vágya. Ez teszi a közművelődési intézményeket, így a Csilit is pótolhatatlanná.

A mai ház ugyanúgy az erzsébetiek kedvenc találkozóhelye, ez a színháztermünk egy bál előtt. És ma így néz ki a ház, a belső udvara, a könyvtára.

Köszönöm a figyelmüket!

A könyvtár napjainkban

Vásárhelyi László a Csili udvarán

A nagyterem napjainkban

VÁRHALMI ANDRÁS népművelőként főiskolai, majd közművelődési előadóként egyetemi diplomát szerzett. 1999-től a CSILI Művelődési Központ igazgatója, másfél évtizede a Budapesti Népművelők Egyesületének vezetőségi tagja. Közművelődési munkája elismeréseként 2009-ben Bessenyei György-díjat vehetett át.